

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Alkalmazott Nyelvészet Program

Tézisfüzet

Témavezető: Dr. Szépe György, professor emeritus

Konzulens: Dr. Terts István, egyetemi docens

Hoppa Enikő

2011

A kutatás tárgya, célja, módszerei

**A nyelvsziget jelensége a moldvai
csángóknál és az olaszországi mokeneknél**

A disszertációban a nyelvszigettel mint nyelvészeti jelenséggel foglalkozom. Azt vizsgálom, hogy azok a speciális körülmények, melyek egy közösséget nyelvszigetté tesznek, milyen jegyeket alakítanak ki nyelvükben. Helyzetükből adódó sajátosságaik két nyelvészeti ágon belül kutathatók. Nyelvük szerkezeti és szókincsbeli jellemzői dialektológiai vizsgálattal ismerhetők meg. Nyelvhasználatuk sajátosságainak vizsgálata a szociolingvisztika

körébe tartozik. A nyelvszigetkutatás e két tudományág együttes alkalmazását teszi szükségessé.

Írásomban a nyelvsziget jelenségét a dialektológia és a szociolingvisztika szempontjain keresztül mutatom be. A bemutatást két nyelvsziget közösség példáján keresztül végzem. Az egyik kiválasztott csoport a moldvai csángó beszélőközösség, a másik az Olaszországban német nyelvjárást beszélő mokenek közössége. A két kisebbségi csoport azonos időben szakadt el összefüggő nyelvterületétől, s ma nyelvileg hasonló körülmények között él. A létszámában ugyan eltérő két népcsoport megegyezik abban, hogy közösségük több településből áll, letelepedésük a múltban több hullámban történt, és nyelvjárásuk változatokra oszlik. A csángókat és a mokeneket ugyanakkor egymástól távol, Európa keleti illetve nyugati felében eltérő társadalmi körülmények veszik körül.

A két nyelvközösséget személyesen végzett nyelvi anyaggyűjtéssel, és annak elemzésével, valamint kérdőíves szociolingvisztikai felmérés segítségével vizsgáltam. 2000 és 2007 között több alkalommal utaztam Romániába, Moldvába. Ez idő alatt nyolc csángó faluba jutottam el. 2000-ben Klézsén, 2001-ben Külsőrekecsinben, 2002-ben Somoskán, 2006-ban Pusztinán, 2007-ben Bogdánfalván, Lészpeden, Gerlénnyben és Lujzikalagorban jártam. Gyűjtőútjaim során rögzítettem az élőbeszédet, majd

lejegyeztem, és elemeztem őket. Látogatásaim során részt vettem a csángók mindennapjaiban. Beszélgetéseink során nyelvhasználati kérdések is szóba kerültek. Az Észak-Olaszországban élő mokeneket 2007-ben kerestem fel. Egyik falujukban, Palù del Fersinában kérdőíves szociolingvisztikai felmérést végeztem, mellyel a lakosság nyelvhasználati szokásait, nyelvismeretét és a moken nyelvvel kapcsolatos attitűdjüket kívántam felmérni.

A csángó nyelvsziget dialektológiai bemutatása saját nyelvi gyűjtéseim alapján készült. A disszertációmban előforduló nyelvjárási példák és nyelvjárási szövegrészletek szintén gyűjtéseimből származnak. A szociolingvisztikai helyzet leírása moldvai tapasztalataim és az eddigi kutatások eredményeinek összességéből született. A moken közösség nyelvjárási bemutatását a legfrissebb kutatások, nyelvészeti leírások alapján készítettem, szociolingvisztikai helyzetüket kérdőíves felmérésem alapján ismertetem.

A nyelvsziget fogalma, fajtái és jellemzői

Nyelvezsigetnek nevezik azokat a nyelvi közösségeket, melyek a sajátjuk nyelvüktől eltérő nyelvű környezetben találhatók, s minden oldalról ez a más nyelvet beszélő közösség veszi őket körül.

A nyelvzsigetek csoportosíthatók aszerint, hogy egyetlen településből állnak-e vagy kisebb-nagyobb területen belül több közösség alkotja-e őket. Az előbbit *pontszerű nyelvzsigetnek*, az utóbbit *areális nyelvzsigetnek* nevezik (Wiesinger 2001: 93). A csángó és a moken nyelvzsiget areális nyelvzsigetnek tekinthető, mivel nem egyetlen, hanem több településből állnak.

Ha egy nyelvzsiget alapítói ugyanarról a nyelvjárási területéről származnak, akkor *homogén típusú* nyelvzsiget alakul ki. Abban az esetben, ha a népesség több nyelvjárástípus vidékéről érkezett, akkor ezek egymással kölcsönhatásba lépve *keverék típusú* nyelvzsigetet hoznak létre (Szabó 1990: 296). A csángók és a mokenek is e keverék típusú nyelvzsiget körébe tartoznak.

A nyelvzsigetet több szempontból is az *elkülönülés* jellemzi. Egyrészt elkülönül befogadó országa nyelvétől, másrészt nyelve egy idő után már eltér anyanyországa nyelvétől is. Harmadrész meg kell említeni egy további elkülönülést: mégpedig a szigeten belüli települések közti nyelvi különbözőséget (Zürrer 1999: 27). A

nyelvzsiget viszont amennyire különbözik, legalább annyira *kötődik* is mind a befogadó, mind az anyanyországhoz. Szerves részét képezi annak az államnak, amelyhez tartozik, s része annak a nyelvi egységnek, amelytől elszakadt (Hutterer 1991: 100).

A nyelvzsigeten beszélt nyelv *önálló rendszerré* válik. Közvetlen kapcsolat hiányában az összefüggő nyelvterület változásai nem jutnak el hozzájuk, ezért számos archaizmust megőriznek. Mint minden élő nyelvet, a nyelvi változások őket sem kerülnek el, de ezek a változások nem azonosak az anyanyorszájukban végbemenő változásokkal. Saját nyelvi újításokat hoznak létre. Mindemellett a környező nyelv jelentős hatást tesz nyelvükre. Ezek a körülmények együttesen alakítják ki azt a nyelvet, mely saját nyelvterületének egy nyelvjárásvá válik, s mely nyelvjárást az idő múlásával egyre távolabb kerül összefüggő nyelvterületének normájától.

Mint látható a nyelvzsigetet jelentős mértékben meghatározza egyfajta *kettősség* (Hoppa 2009: 68): eredeti nyelvterületének része, mégis jelentősen eltér tőle; jelenlegi környezetébe már beilleszkedett, területileg annak részét képezi, nyelviileg mégis különbözik tőle; a környezet nyelvének hosszan tartó hatása miatt a nyelv több szempontból közeledni kezd afelé; a szigeten belüli nyelvjárást tagolt, változatai többfélék, a változatok azonban keverednek, közelednek egymáshoz. A nyelvzsiget

jelensége e kettősségben ragadható meg. Az ott beszélt nyelv új nyelvjárássá válik, s úgy alkot önálló egységet, hogy a származási helyről hozott nyelv összefonódik a környező idegen nyelv hatásával. Max Pfister (1989: 115) az olaszországi német nyelvszigeteket vizsgálva azt állapítja meg, hogy német anyag keveredik latin szellemiséggel.

A kettősség a nyelvhasználatot is jellemzi, mivel a nyelvszigetek lakossága kétnyelvű: mindennapjaikhoz mind a kisebbségi, mind a többségi nyelv és azok változatai hozzátartoznak. A hosszabb vagy rövidebb ideig tartó kétnyelvűség nyelvcsere eredményezhet.

Az idő múlásával megfigyelhető a nyelvszigetek lassú, de folyamatos *zsugorodása*. Ezt előidézi többek között a más nyelvűek beköltözése, vagy a környezethez való alkalmazkodás a nyelvcsere által (Zürer 1999: 27). A nyelvcserehez vezető út azonban igen hosszadalmas, több generáción át tartó kétnyelvűség előzi meg. Vannak olyan nyelvközösségek, melyek sok száz év után sem jutottak el a teljes nyelvcsereig. A dolgozatomban szereplő két népcsoport is ezek közé tartozik. A nyelvszigetek történetéhez hozzátartozik az asszimiláció ellen, a *nyelvi túlélésért* folytatott küzdelem. Ez a magatartás késlelteti a közösség nyelvi és kulturális asszimilációját (Zürer 1999: 28).

A moldvai csángó nyelvsziget

A moldvai csángók Románia keleti tartományában, Moldvában élnek. Településeik Bákó és Románvásár környékén találhatóak a Szeret, a Moldva, a Beszterce, a Tázló és a Tatros folyók mentén. Elődeik a XIII. és a XVIII. század között több hullámban telepedtek át Moldvába a Kárpát-medencéből. A középkor folyamán a Közép-Mezőségből (Benkő 1990: 38) érkezett magyar lakosság, később, és legfőképp a XVIII. században székelyek telepedtek le (Domokos 2001: 81). Lélekszámuk 1992-ben 243 133 volt (Tánczos 1999: 7).

A moken nyelvsziget

A mokenek Északkelet-Olaszországban élnek az Alpok déli lejtőin. Trentino-Alto Adige tartományban Trentótól tizenkét kilométerre keletre, a Fersina-patak völgyében található az a három falu, melyeket moken falvakként tartanak számon. Olasz nevükkel Palù del Fersinának, Fierozzonának és Frassilongónak egy 2003-as felmérés szerint összesen 1003 lakosa van (Abbruzzese 2005: 11). Egy további negyedik falu Roveda, de ez közigazgatásilag

Frassilongóhoz tartozik. Elődeik a XIII. század folyamán telepedtek le ezen a területen. A túlnépesedett Tirolból és még néhány Trentóhoz közeli helyről érkezett német nyelvet beszélő lakosság (Rowley 1994: 146). A XIV. század második felében és a XV. század folyamán újabb német betelepülők érkeztek szintén Tirol különböző helyeiről.

A nyelvsziget dialektológiai jellemzése

A nyelvszigeteken beszélt nyelv saját nyelvterületének egy **nyelvjárása**, mely hangtanilag, alaktanilag, mondattanilag és lexikailag is számos sajátossággal rendelkezik.

Példák a moldvai csángó nyelvjárásból: labiális-illabiális megfelelés a töben és a toldalékokban, pl. *mükor*, *odagyilink*, *idegön*. A hasonulásos jelenségeket illetően a *-val/vel* határozórag teljes hasonulása mássalhangzóval való találkozásakor mindig elmarad, pl. *magyarokval*, *tavaszzal*, *uramval*. Visszaható hasonulás szintén hallható, pl. *tennap*, *meghíttuk*, *alunni*. A képzés helyére vonatkozóan mind a palatalizáció, mind a depalatalizáció jelensége általánosan elterjedt elsősorban az *n-ny* és *l-j* hangpárok vonatkozásában, pl. *tehény*, *tanyítók*, *leánkáját*, *enémek*. A

szóképzést illetően megállapítható, hogy a kicsinyítő képző mindenütt kedvelt, és nem csak főnevekhez járul, pl. *báránka*, *kicsike*, *szépecske*, *mennyiske*. Az igék jelezését illetően az egy szótagú *-t* és *-ll* végű igék múlt idejéből hiányzik az előhangzó, pl. *építtek*, *elpusztították*, *halltál*. A szórend terén az igekötő helyének megváltozása általános jelenség, pl. *mikor majd romlik el az étel*, *akkor adja oda másnak*. Az igekötő hátravetése a folyamatosságot hangsúlyozza. Gyakori a létige és a határozói igenév alkotta szerkezet használata a folyamatosság érzékeltetésére, pl. *el vannak menve messze*, *ott vót a bojér lány álrabolva*. A román kölcsönszók közül néhány példa: *kamera* 'szoba', *komnáta* 'sógornő', *cincár* 'szúnyog', *csáj* 'tea', *kavor* 'szőnyeg', *nyirásza* 'menyasszony'. Tájszavak: *pisleny~pislen* 'csirke', *pakkant* 'fát apróra vág', *fehérnép* 'nő', *benderedik* 'gurul', *vigyázkodik* 'bámészkodik', *mieskedik* 'dolgozik', *ritkányos* 'részezes'.

Példák a moken nyelvjárásból: A standard némettel összevetve néhány szabályos hangmegfelelést figyelhetünk meg, pl. *w-b*: *Wasser-bosser* 'víz', *Woche-boch* 'hét' mint időegység, *Wald-bolt* 'erdő'. A zöngés *b* hang helyén sok esetben zöngétlen *p* fordul elő, pl.: *Buch-puch* 'könyv', *binden-pinan* 'köt', *brennen-prennen* 'éget' (Cordin 2003: 20). Ha a szó *-gen*-re végződik a németben, akkor a mokenben *-ng* hallható, pl. *tragen-trong* 'visel' ruhadarabot,

Regen-reng 'eső', *folgen-volng.* A *-den* és az *-en* végű szavak végződése *-n* lesz, pl. *Faden-von* 'fonal', *Schaden-schon* 'kár, veszteség', *waschen-baschn* (R. Rowley 2003: 110, 122). Az igeét számban és személyben egyeztetik az alannyal. A gyűjtőnevek (pl. nyáj, csorda, rakás) után az ige többes számban is állhat. Két fő igeidőt használnak: a jelen és a múlt időt. Ez utóbbit összetett alakokkal fejezik ki: egy segédigével és egy befejezett melléknévi igenévi alakkal. Ezekon kívül létezik a jövő idejű és a régmúlt idejű ragozás. Az ige háromféle módban fordulhat elő: kijelentő mód, felszólító mód, kötőmód. Az alárendelt mellékmondatban a befejezett ige helye, akárcsak a németben, máshol van, mint a főmondatban, pl. *ball er nou vèrr gaben ist* 'amikor ő még nagyon messze volt'. Mindemellett kezd elterjedni az olasz szerkezeti modell, melyben a főmondat és a mellékmondat ebből a szempontból azonos felépítésű. Eszerint az előbbi mondat: *balls der ist nou vèrr gaben* (R. Rowley 2003: 288). Néhány tájszó: *hoazat* (ném. Hochzeit) 'esküvő', *bia* (ném. Wiege) 'mérleg', *vingar* (ném. Finger) 'ujj', *guet* (ném. gut) 'jó', *khospan* (ném. Holzschuhe) 'facipó'. Fierozzo: *verstéè* (ném. verstehen) 'ért'.

A különböző nyelvszigeteken beszélt nyelvi rendszerek helyzetükből adódóan alapvetően három szempontból hasonlítanak egymásra. Az egyik ilyen a megőrzött **archaizmusok** jelenléte

(Pfister 1989: 100). A másik a nyelv **önálló fejlődési iránya**, mely olykor megegyezik eredeti nyelvterületének változásaival, de a legtöbb esetben eltér azoktól. A harmadik jellemző tulajdonságuk a **környező nyelv által előidézett változások**, annak hatása a nyelvükre (Matzel 1989: 83).

Archaizmusok a csángó nyelvjárásból: *kicsid* 'kicsike', *menen* 'megy', *monda, mondja vala* 'mondta', *segélje* 'segítse'. Saját nyelvi alkotások: *festeződik* 'kifesti magát', *üsmeretes* 'ismerős', *barátkálódik* 'barátkozik', *melegítő* 'tűzhely', *építnök* 'kőműves'. Román nyelvi hatás: a kölcsönszókon kívül tükröszerkezetek, pl. *ül* 'lakik' is, *nem még kell nekik kalács* 'már nem kell nekik kalács' és strukturális változások, pl. *a helek mieink* 'a mi helyeink', *tizenharmadikján az októbernek* 'október tizenharmadikán'.

A moken nyelvjárás archaizmusai leginkább hangtani téren figyelhetők meg. Neologizmusaiiban leginkább olasz nyelvi hatás tükröződik. Az olasz elsősorban a szókincs területén érezteti hatását, pl. *nu'na* (ol. nonna) 'nagyamama', a *tschae* (ol. cena) 'vacsora', az *alura* (ol. allora) 'akkor', *schubet* (ol. subito) 'rögtön'. A többségi nyelvből átvett szavak hangsúlyát megtartják eredeti helyén (R. Rowley 2003: 26). A határozott névelőt a némettől különbözően az

olaszhoz hasonlóan a birtokos és a mutató névmás elé is kiteszik (R. Rowley 2003: 148).

A nyelvsziget nyelvjárása településtörténeti okok miatt **több változatra** oszlik, melyek az idő folyamán egymással is keverednek.

A moldvai csángóban három fő nyelvjárási változatot különböztethetünk meg. A legarchaikusabb változatot az északi és déli csángók beszélik. Sz-elő csángóknak is hívják őket, mert az *s* hang helyett legtöbbször *sz*-t ejtenek (pl. *moszt, iszkola, küsszebb, szok, verekedész, isz, öregszég*). Egy következő nyelvjárási egységbe tartoznak azok a helyek, ahol a középkori magyarság, annak is a déli csángó csoportja keveredett a székelyekkel (Tánczos 1999: 10). A harmadik változatot azoknak a székelyeknek a leszármazottai beszélik, akik áttelepedésük után is együtt maradtak, s nem keveredtek a már ott élő magyarokkal. Az azonos nyelvjárási csoportba tartozó települések között is felfedezhetünk nyelvi különbségeket mind a grammatika, mind a lexika szintjén.

Terepmunkám során mindhárom csoportba tartozó faluban megfordultam. A nyolc vizsgált falu felosztása a következő: 1. Bogdánfalva a déli csángó települések közé tartozik, az itt élők középkori eredetűek. A XIII-XIV. században Erdélyből, a Közép-Mezőségből költöztek elődeik a Kárpátokon túlra (Benkő 1990: 38). 2. Lujzikalagor, Klézse, Somoska és Külsőrekecsin olyan falvak,

ahol a középkor óta Moldvában élő magyar lakosság keveredett a később letelepedő székelyekkel. 3. Lészped, Gerlény és Pusztina székelyes csángó település, lakosságukat azoknak a székelyeknek a leszármazottai alkotják, akik a XVIII. század második felében, a madéfalvi veszedelem idején menekültek Moldvába a Székelyföldről. Bogdánfalva néhány jellemzője: az *s* *sz*-nek ejtése, pl. *katonaszág, feszt*; előreható hasonulás, pl. pl. *egy gyorminc* 'egy harminc'; a többes szám első személyű kijelentő mód jelen idejű igék határozatlan ragozásban *-ink* végződést kapnak, pl. *kötink, vegyink*. Lujzikalagor, Klézse, somoska és Külsőrekecsin sajátosságai: a folyamatos aspektus érzékeltetésére a *felé* névutót is használják, pl. *immá innent még mit ad az Isten eléfelé*. Nyomatékosítás céljából szóismétlés fordulhat elő, pl. *nehezen, nehezen megtanultam*. Pusztina, Lészped és Gerlény jellemzője pl. szóvégi magánhangzónyúlás, pl. *akkó, háromcó* 'háromszor' és a mássalhangzó-rövidülés, pl. *éjel, anyiat* 'annyit', *hézám* 'hozzám'. A felszólító módú igék *-zz-* hangkapcsolata *-jz-*vé válik ezekben a falvakban (Hoppa 2008: 73), pl. *hojzák, kérdejzen*.

A moken falvak mindegyike mutat különbségeket a nyelvtani rendszer és a szókincs területén. A szókincs terén különösen sok a helyi eltérés. A 'nadrág' Palù del Fersinában *tsas*, Rovedában *priech*, Fierozzoban *brang* (Rowley 1994: 153). Ennél kisebb formai

eltérésekre számos példa akad, néhány közülük: *schea*, *schèè*, *schia* 'szép', *pèrch*, *pèrg*, *pèr* 'hegy', *i gea*, *i gèè*, *i gea* 'megyek', *toech*, *toeg*, *toa* 'tészta', *baib*, *bae* 'nő', *pauer*, *paoar* 'paraszt', *roet*, *roat* 'piros' (R. Rowley 2003: 104).

Leginkább a palùì nyelvjárási változat mutat több hasonlóságot a belső-tiroli dialektusokkal. A középfelnémet *s* szó belsejében és a szó végén *s* illetve *z*, míg Fierozzóban és Frassilongóban *sch*. A létige egyes szám harmadik személyű alakja itt *is*, máshol *isch*.

A főnevek esetragozását illetően Rovedában archaikus alakok is hallhatók. A mokenben egyes számban az alany- és a tárgyeset mindhárom nemben egybeesik, pl. *der mònn* 'ember, embert', *de khua* 'tehen, tehenet', *s pett* 'ágy, ágyat'. Rovedában hímnem egyes számban elkülönül egymástól a két eset, pl. *der mònn* 'ember', *en mònn* 'embert'. Nőnemben a részeseset megegyezik az alany-és tárgyesettel, Rovedában viszont elkülönül, pl. *der khua* 'tehennek' (R. Rowley 2003: 134).

A *-t* tövű igék befejezett melléknévi igenévi alakját Palùban *-t*-vel képezik (*gaòrbetet*), a többi helyen *-n*-nel (*gaòrbetn*) (R. Rowley 2003: 204). A befejezett melléknévi igenév képzésekor az ige, néhány kivételtől eltekintve, *ga-* prefixumot kap. A *tea* 'csinál' ige kivételnek számít, képzett alakja *tu*'. Palùban is így

találkozunk vele, azonban a többi helyen ez az ige is prefixumot kap: *gatu*' (R. Rowley 2003: 214).

Az 'aki, ami, amely' vonatkozó névmás mindegyik nem egyes és többes számában *as*, pl. *an hunt as pèllt*, *paist nia* 'amelyik kutya ugat, az nem harap'. Palùban az említett alak mellett a *das* is előfordul vonatkozó névmásként, pl. *pin e vroa za hom de mama das eppas paroatn tuat* 'örülök, hogy olyan anyám van, aki készít valamit' (R. Rowley 2003: 190).

A nyelvváltozatok keveredését mindkét nyelvszigeten elősegíti az egymás közti házasság. A moken változatok kiegyenlítődését a dialektus kodifikációja is támogatja. A nyelvjárásnak helyesírása, nyelvtankönyve és szótára van. A csángó és a moken nyelvjárára az utóbbi években a magyar és a német köznyelv is hatást gyakorol. Az iskolai magyar- és németoktatásnak, illetve a külföldi munkavállalásnak köszönhetően a köznyelvi változat is eljut a nyelvszigetekre.

A nyelvsziget szociolingvisztikai jellemzése

A nyelvsziget lakossága nyelvi kisebbséget alkot a többségi társadalomban. A boldogulás érdekében rá vannak kényszerülve arra, hogy a többségi nyelvet is elsajátítsák. A körülmények kétféle

irányba gyakorolnak rájuk hatást. Egyrészt a csoporthoz való tartozás a nyelv és a kultúra megőrzésére készíteti őket, másrészt a többségi társadalomba való beilleszkedés szükségessége alkalmazkodást kíván meg tőlük. Ebben a helyzetben a **kétnyelvűség** az élet szükséges velejárója.

A Moldvában 243 133 (Tánczos 1999: 7) magyar származású személyből kb. 62 000-en (Tánczos 1999: 21) beszélnek magyarul. Egy-egy településen belül a magyar nyelvet ismerők aránya változó. Egyes helyeken a magyar származásúak nyelvismerete 10% alatt van, más településeken nyelvismeretük 100%-os (Tánczos 1999: 17). A többi falu magyar lakosságának nyelvismerete e tág határok közé esik. A legkevésbé a csángók székely eredetű rétege asszimilálódott. A ma nyelvüket őrzők 80%-a ebbe a rétegbe tartozik (Tánczos 1999: 11). A Moldvai Csángómagyarok Szövetségének közlése szerint 2010-ben 53 000 volt azoknak a felnőtteknek a száma, akik még értenek, beszélnek, 9000-en voltak azok a gyerekek, akik magyarul értenek, beszélnek, és 181 000-en voltak azok, akik egyáltalán nem ismerik a magyar nyelvet (www.csango.ro/index.php?page=oktatas; letöltve 2011. október 20). A Románvásár környéki északi csángók legjelentősebb településén, Szabófalván a nyelvváltás a végső szakaszban jár. Ott a gyerekek már a 90-es években sem beszéltek magyarul (Kallós

1993: 98). A moldvai csángók nyelvi szocializációja a korábbi időkhöz képest változóban van. Az elsődleges szocializáció nyelve az idősebb generációnál még a magyar nyelv volt, ma viszont már egyértelműen a román. E változás kezdete az egyes településeken más-más időpontra esik, az egyes közösségek között e tekintetben évtizedes különbségek is lehetnek (Bodó 2004b: 48). Ezzel egyidőben megjelent az ún. *késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció* (Heltai 2006: 75), mely azt jelenti, hogy a beszélők a román nyelvű elsődleges szocializációt követően a másodlagos és/vagy harmadlagos szocializáció során a helyi magyar nyelvváltozatot is elsajátítják.

Az 1003 fős (Abruzzese 2005: 11) moken lakosság 85 %-ban érti, s 80%-ban beszél a nyelvet (népszámlálási adat: 2001. LEM Bersntol-Lusérn 2003. XIV. évf. 29. sz. 22). A nyelvismeret az egyes korosztályokban nagyjából azonos fokú, 11 éves kor alatt viszont visszaesés tapasztalható. Ez utóbbiak körében a megértés 69%-os, a beszéd 58 %-os. A helyi nyelv ismerete az egyes településeken nem teljesen azonos arányú. A közigazgatásilag három, ténylegesen négy egymás mellett fekvő falu közül a két szélsőben, Palú del Fersinában és Rovedában a legjobb a lakosság nyelvismerete, közel 100 %-os. A két középső helyen, Fierozzóban és Frassilongóban ennél rosszabb, itt a fiataloknak csak kisebb része

beszéli a nyelvet (Toller 2004: 287). A 2007-ben végzett felmérésben a palùri adatközlőknek maguknak kellett megítélni, hogy milyen szintű a nyelvtudásuk a beszéd és a megértés szintjén. Öt kategória közül választhattak: kiválóan, jól, közepesen, rosszul, nem beszélem/értem. Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók 85%-a saját bevallása szerint kiválóan vagy jól beszéli a nyelvet, és 91%-a kiválóan vagy jól érti.

A kétnyelvű közösségekben a nyelvek használata szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik meg (Bartha 1999: 123). A nyelvhasználat különböző színterei az ún. *domainek*: család, rokonság, ismerősök, baráti kör, munkahely, iskola, óvoda, hivatalok, üzletek, szórakozóhelyek stb. A kontaktushelyzetben lévő nyelvek domainenként más-más funkcióban jelenhetnek meg (Knipf-Komlósi 2006: 54). Az egyes domainekben egy-egy nyelv jellemző használata egyéneknél mutathat eltéréseket.

A családi nyelvhasználat Moldvában az utóbbi évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül. A gyerekekhez csecsemőkoruktól kezdve románul szólnak. Később azonban a már említett ún. késleltetett kisebbségi nyelvi szocializáció során a gyerekek egy része megtanul valamilyen szinten magyarul. Kamaszkoruk felé közeledve, ahogy a közösség teljes jogú tagjává

válnak, a felnőtt korosztály egyre gyakrabban beszél velük helyi nyelvjárásban (vö. Heltai 2006: 75). A magyar nyelvjárás megjelenésének másik színtere a családon kívül a falu utcái, közösségi helyei (bolt, kocsmá). A csángó falvak lakossága részben etnikailag vegyes, azaz több helyen a magyar lakosság mellett románok is élnek. A velük való érintkezés román köznyelven folyik. A csángó lakosság idősebb generációi egymással jórészt helyi magyar nyelvjárásban beszélnek. A középkorúak is nagyobb részt magyarul, de a nyelvcsere előrehaladottabb szakaszában lévő településeken már ők is inkább románul. A falvak nagyobb részében a legfiatalabbak egymással kizárólag románul beszélnek. Moldvában az iskolák tanítási nyelve román. Iskolában és iskolán kívül azonban ma huszonegy településen van lehetőség a magyar nyelv tanulására. Az egyház nyelve a román. A ház körüli munkák nyelve elsősorban a magyar. A falun kívüli munkahelyeken a román nyelv használatos.

A 2007-es Palùban végzett vizsgálatomban részletesen kitértem az egyes domainekben használt nyelvekre. Hogy hol tanult meg mokenül, arra 95 %-uk a családot jelölte meg, 5 %-uk a falut. Ugyanezt a kérdést az olasz nyelvre vonatkozóan is feltettem. 83 %-ban az óvodában vagy az iskolában tanulták, 17 %-ban a családban. A felmérésből az derült ki, hogy a közvetlen családtagokkal az adatközlők többsége nyelvjárásban beszél. A falu lakossága egymás

közt szintén a mokent részesíti előnyben. A falu hivatalaiban a két nyelv egyforma gyakorisággal jelenik meg. A helyi általános iskola olasz nyelvű, ahol idegen nyelvként németet tanítanak, és évente néhány hétig a nyelvjárást is tanítják. Az óvodában a moken nyelvjárást és az olasz nyelvet egyaránt használják. Az egyház nyelve az olasz. A csekély számú falubeli munkahelyen (kultúrintézet, posta, faluháza, bolt) részben az olasz, részben a moken a beszélt nyelv. A falun kívül természetesen csak olaszul beszélhetnek.

A két nyelv állandó használata a nyelvsziget közösségek **identitására** is hatással van. Egyrészt be akarnak illeszkedni környezetükbe, másrészt igyekeznek megőrizni azt a nyelvet és kultúrát, mely a sajátjuk. Ez a kettős kötődés alakítja identitásukat is.

A csángók esetében az identitás fogalmát a mai felfogástól eltérően kell értelmezni. A XIX. században zajló történelmi folyamatok idején, a modern polgári magyar nemzet kialakulásakor a csángók már nem tartoztak Magyarországhoz. Így a nemzeti öntudat nem alakulhatott ki bennük. A magyar nyelvet sem tekintik a közösséghez való tartozás kifejezőjének. Számukra nem az anyanyelv az identitás meghatározó tényezője (vö. Szépe 2001: 114, Bodó 2004a: 154). Magukhoz legközelebb állónak a többi csángó falu katolikus lakosságát érzik függetlenül attól, hogy milyen

nyelven beszélnek (Tánczos 1999: 23). A hovatarozás meghatározásában a vallási felekezet a döntő, hisz ez különíti el őket egyértelműen a körülöttük élő görögkeleti románoktól. A magyar nemzetté válás folyamataiból kimaradtak, ugyanakkor benne éltek a román nemzet létrejöttének eseményeiben. A XIX. század második felétől a helyi és a megyei adminisztráció, az iskolarendszer és a katolikus egyház a román nemzeti öntudat megerősítésére törekedett. A fentiekből adódóan az etnikai csoport megválasztásában bizonytalanok. Igazán sem magyarnak, sem románnak nem érzik magukat. Változó arányban tartják magukat románnak, magyarnak, csángónak, székelynek és katolikusnak (Pávai 1995: 161, 162). Azt tapasztaltam, hogy ugyanazon személy önmeghatározását is befolyásolhatja az időpont vagy a szituáció.

A Paluban végzett szociolingvisztikai kérdőívből az derül ki, hogy a moken kisebbség olasz nemzetiségűnek vallja magát, hiszen a nemzetiség kérdésre minden adatközlő az „olasz” választ adta. A kulturális identitásra vonatkozóan azt a kérdést tettem fel, hogy „mely kultúrával azonosul?”. A 47 megkérdezett közül 32, tehát 68%-uk azt válaszolta, hogy a mokennel. Ketten a mokennel és az olasszal is, hárman az olasszal, és egy az olasszal, a némettel és a ladinnal egyszerre. Ez utóbbi válaszadó ladin származású, a helyi moken kultúrát pedig a némettel azonosította. A többi kilenc

adatközlő nem válaszolt erre a kérdésre. Érdekes itt az anyanyelv kérdését is megvizsgálni. A palùli adatközlők 60%-a a mokenk tartja anyanyelvének. 15% az arányuk azoknak, akik az olaszt és a mokenk is anyanyelvüknek tartják. Látható, hogy számukra a nemzetiség és a kulturális kötődés mást jelent, s az anyanyelv sem kötődik szorosan az identitás fogalmához.

A **kódváltás** a két- és többnyelvűség természetes velejárója.

A moldvai csángók kétnyelvű nyelvhasználatából következően a kódváltás mindennapi jelenség, azaz a magyar és a román nyelv elemei sokszor váltakozva jelennek meg egy megnyilatkozáson belül. Mondat szintű, szószerkezet szintű és lexéma szintű (Benő 2004: 26-29) kódváltással is találkozhatunk, pl. *Numáj keresse, me ninsen. Hájshi, menjünk az orvoshoz! Egyik ljánym el van menvel Itáliába. Mikor lavoruce után libertátét adtak, hogy mentünk oda. Csak mük a trenáj mondjuk magyarul. Nem állhatom gyelók.*

A mokenk beszélők nyelvjárásában gyakran jelennek meg olasz elemek, pl. *bail de mess is er khemmen gagriast van sindaco* 'a mise alatt üdvözölte őt a polgármester?'; *de mai' nu'na hòt mer de doi storiá kontart* 'a nagymamám mesélte ezt a történetet?'; *de belln matèrie pfölln der mear* 'melyek a kedvenc tantárgyaid?'; *der doi modo van u'leing* 'ez az öltözködési mód' (vö. R. Rowley 2003).

A kétnyelvű egyének nem mindig beszélnek azonos szinten mindkét nyelvet. Ha valaki az egyik nyelvét alig vagy alacsony szinten ismeri, akkor félnyelvűségről beszélhetünk. A kisebbségi kétnyelvűség sajátos változata a kevert kétnyelvűség vagy **kevertnyelvűség**, melyre a nyelvi kompetencia alacsony szintje jellemző. Ez okozza a rendszerbomlást, a nyelvi rendszerek keveredését, s könnyen vezethet az anyanyelv elvesztéséhez, nyelvcserehez.

Moldvában a nyelvjárásba bekerült számos román kölcsönszón kívül a román nyelv rendszerének jellemzői is fellelhetők. A legtöbb ilyen a mondattanban figyelhető meg. A folyamatosság érzékeltetésére szolgáló létige és a határozói igenév alkotott szerkezet (*nem úgy vagyunk tanulva*) gyakoriságának oka nem független a környező nyelv hatásától. A mondatban fellépő egyeztetési hiányok (*k'ét tesztvér lányok, van csánva kettő újak*) szintén ezzel magyarázhatók. A román mondatok SVO mintájára alkotott szerkezeteket (*teszi a húst az asztalra*) is hallhatunk. A két nyelv hangtani keveredése eredményezte sok hosszú magánhangzó megrövidülését, mivel a románban csak rövid magánhangzók fordulnak elő (Márton 1956: 99).

A mokenre jellemző első szótagi szóhangsúly gyakran megváltozik olasz megfelelője mintájára. A határozott névelő olasz

hatásra megjelenik a birtokos és a mutató névmások előtt is (R. Rowley 2003: 148). A mellékneveknek körülírt formájú fokozása (*benn s ist n mear interessantet s sèll as song de studiose* 'ha érdekesebb, amint a tudósok mondják') (R. Rowley 2003: 176.) is létezik. A szenvedő szerkezet a létigén kívül a 'jön' jelentésű igével is kifejezhető (*s is s earscht vòrt as khimmp permettert as khimmp khlòfft as mòckeno* 'az első alkalom, hogy megengedik, hogy mokenül beszéljenek') (R. Rowley 2003: 236). Összetett mondatok mellékmondatának szórendje is olykor olasz hatást tükröz (R. Rowley 2003: 290).

A hosszabb vagy rövidebb ideig tartó kétnyelvűség **nyelvcserét** eredményezhet (vö. Borbély 2001: 18). A nyelvi asszimiláció a nyelvcsere által következik be, amelynek során a kisebbségi csoport elsajátítja környezetének nyelvét, kétnyelvűvé válik, a kommunikációban egyre inkább a többségi nyelv válik dominánssá, később pedig anyanyelvvé (Kiss 1995: 196). A nyelvcsere folyamatában benne élő közösségek életében egy ellenkező irányú folyamatról, a **nyelvmegtartás** jelenségéről is beszélnünk kell. E két folyamat, noha eltérő mértékben, de egyszerre van jelen egy-egy közösségben (Borbély 2001: 20). Nyelvmegtartásról akkor van szó, ha a beszélők a többségi nyelv előnyei ellenére tovább használják saját nyelvüket.

A csángók megmaradását több tényező is segítette. Mivel életformájuk a faluhoz kötötte őket, egyszerűen nem tanultak meg románul. Az endogámia a mai napig jellemző rájuk. A katolikus vallás jelentős megtartó tényező a többségi társadalom görögkeleti vallásával szemben. Az utóbbi két évtizedben a magyarországi munkavállalás lehetősége megemelte a magyar nyelv presztízsét. A fiatalok azonban ma már románul tanulnak meg előbb, csak később sajátítják el a magyar nyelvjárást, ha egyáltalán elsajátítják. Körükben a korlátozott használat és az alacsony szintű nyelvtudás már nem jelent biztosítékot arra, hogy a kisebbségi nyelv a következő generáció életében is jelen lesz. Az egész moldvai magyar lakosság folyamatosan ritkuló szórványokban él (Péntek 1991: 6), s ez a tényező sem segíti a megmaradást.

A moken kisebbség fennmaradásában szintén több szempont kerül elő. A települések földrajzi helyzete segítette a megmaradást. A magas hegyek közé ékelődött, elzárt falvak nehezen voltak megközelíthetők addig, míg nem volt kiépített úthálózat. A lakosság kötődött lakóhelyéhez. A helyi nagybirtokosoktól földeket kaptak, amit nem adhattak el. A környező német nyelvterületeken vándorkereskedelmet folytattak a XVIII. századtól egészen a XX. század 70-es éveiiig (Piatti, 1996: 770). Ma az egész Trentino-Alto Adige tartomány iskoláiban kötelező a német nyelv tanulása. A

nyelvjárás kodifikációja a beszélők szemében is megemelte saját nyelvük fontosságát. Napjainkban problémát jelent a munkahelyek hiánya. A lakosság a munkavállalás miatt ingázásra kényszerült. A falun kívül nincs lehetőségük a nyelv használatára. A moken nyelv szókincse már igen korlátozott. A modern étellel kapcsolatos fogalmakat csak olaszul tudják megnevezni. A fiatalok száma alacsony, közülük is sokan elköltöznek. Az óvodások egyharmada érti a helyi nyelvet.

Zárszó

Nyelvsziget-helyzetben mind a nyelvjárás szerkezetét, mind a nyelvet beszélők nyelvhasználatát a két érintkező nyelv együttesen alakítja. A kiinduló nyelvjárást a környező nyelv lexikailag és grammatikailag is megváltoztatta. A kétnyelvű közösségekben a nyelvek kölcsönhatásából olyan nyelvi jelenségek születtek, melyek a nyelvcseré irányába mutatnak. A nyelvcserét ugyanakkor számos tényező késlelteti, vele párhuzamosan nyelvmegtartó folyamatok is jelen vannak.

A nyelvsziget jelenségének leírására két beszélőközösség nyelvi és nyelvhasználati vizsgálatát követően került sor. A moldvai csángók és az olaszországi mokenek létszámukban és földrajzi

elhelyezkedésükben különböznek, történeti előzményeikben, belső felépítésükben hasonlítanak egymásra. A két nyelvi közösség vizsgálata és összevetése azt igazolja, hogy hasonló körülmények egymástól távoli helyeken is hasonló folyamatokat indítanak el, azonos változásokat okoznak a nyelv felépítésében és a nyelvhasználati szokásokban.

A tézisfüzethez felhasznált irodalom

Abbruzzese, Salvatore 2005. (red.) *Minoranze in azione. L'esercizio quotidiano dell'identità.* Provincia Autonoma di Trento

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Benkő Loránd 1990. *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság

Benő Attila 2004. Kölcsönzóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* 23–36. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. szám

Bodó Csanád 2004a. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében* 150–160. Budapest: Gondolat

Bodó Csanád 2004b. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő (szerk.) *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* 37–66. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. szám

Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály

Cordin, Patrizia 2003. Dove si parlano lingue antiche. *Trentino: Rivista della Provincia Autonoma di Trento* anno XL, numero 256. 20-23.

Domokos Pál Péter 2001. *A moldvai magyarság.* Budapest: Fekete Sas Kiadó (hatodik kiadás)

Heltai Pál 2006. Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció – XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus 72-77.* Gödöllő – Pécs

Hoppa Enikő 2008. A moldvai csángó nyelvjárás négy falu tükrében. *Nyelvtudomány* III-IV. (2007-2008.) 3.kötet 65–76.

Hoppa Enikő 2009. A moldvai csángók nyelvsziget helyzete. *Nyelvünk és Kulturánk* 2009/1. XXXIX. évf. 156. sz. 64-70.

Hutterer, Claus Jürgen 1991. *Aufsätze zur deutschen Dialektologie.* (Hrsg. Manherz Károly) Budapest: Tankönyvkiadó

Kallós Zoltán 1993. Gyűjtési élményeim Moldvában. In: Péterbencze Anikó (szerk.) *Moldovának szíp táiaiind születtem* 95-106. Jászberény: Papp I. Kiadó

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Knipf-Komlósi, Elisabeth 2006. Sprachliche Muster bei Sprachinselsprecher am Beispiel der Ungarndeutschen. In: Nina Berend – Elisabeth Knipf-Komlósi (Hrsg./eds.): *Sprachinselwelten –*

The world of language Islands 39-56. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH

Márton Gyula 1956. A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. In: *Magyar Nyelv* LII.évf. 1. sz. 92–100.

Matzel, Klaus 1989. Der Untergang deutscher Sprachinseln in Norditalien. In: Beck, Heinrich (Hrsg.) *Germanische Rest- und Trümmersprachen* (3.) 69–85. Berlin: de Gruyter

Pávai István 1995. A moldvai magyarok megnevezései. *Régió* VI. évf. 4. sz. 149-163.

Péntek János 1991. Előszó. In: Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila (szerk.) *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I. II.* 5–6. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. szám

Pfister, Max 1989. Sprachliche Relikte und Transferenzercheinungen bei Walsern und Bayern in Oberitalien. In: Beck, Heinrich (Hrsg.) *Germanische Rest- und Trümmersprachen* (3.) 97–118. Berlin: de Gruyter

Piatti, Salvatore 1996. *Palù-Palae-Frammenti di storia*. Comune di Palù del Fèrsina: Istituto Culturale Mòcheno-Cimbro

Rowley, Anthony 1994. Die Mundarten des Fersentals. In: Maria Hornung (Hrsg.) *Germanistische Linguistik. Studien zur Dialektologie III.* 145-160. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olms Verlag

R. Rowley, Anthony 2003. *Liacht as de sproch*. Palù del Fersina: Istituto Culturale Mòcheno-Cimbro

Szabó József 1990. *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek*. Békéscsaba-Kecskemét-Szeged: Szegedi Nyomda

Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra

Tánczos Vilmos 1999. A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.) *Csángósors*. 7–32. Budapest: Teleki László Alapítvány

Toller, Leo 2004. Valle del Fèrsina – Bersntol. In: Christian Prezzi (red.) *Isole di cultura* 279-290. Comitato Unitario delle Isole Linguistiche Storiche Germaniche in Italia, Centro Documentazione Luserna

Wiesinger, Peter 2001. Dialekt und Standardsprache in Minderheitengebieten. In: Kurt Egger und Franz Lanthaler (Hrsg.) *Die deutsche Sprache in Südtirol* 93-98. Wien/Bozen: Folio Verlag

Zürner, Peter 1999. *Sprachinseldialekte – Walserdeutsch im Aostatal (Italien)*. Aarau-Frankfurt am Main-Salzburg: Verlag Sauerländer

www.csango.ro/index.php?page=oktatas (letöltve 2011. október 20.)

A témában megjelent publikációk

Magyarul Moldvában, avagy a moldvai csángó nyelvjárás jellegzetességei

In: Gecső Tamás-Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat* 89-93. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2007.

A moldvai csángó nyelvjárás négy falu tükrében
Nyelvtudomány III-IV. (2007-2008) 3. kötet 65-76.

A csángó nyelvjárás és a magyar nyelv érintkezése Moldvában

In: Sárdi Csilla (szerk.) *Kommunikáció az információs technológia korszakában*. XVII. Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus 200-205. MANYE - Kodolányi János Főiskola, Pécs-Székesfehérvár 2008.

Kétnyelvűség az olaszországi mokeneknél

In: Gecső Tamás-Sárdi Csilla (szerk.) *Jel és jelentés* 143-149. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008.

A moldvai csángók nyelvsziget-helyzete

Nyelvünk és Kultúránk 2009/1. XXXIX. évf. 156. sz. 64-70.

Nyelvjárás és írásbeliség

In: Gecső Tamás-Sárdi Csilla (szerk.) *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai* 106-110. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2009.

Ungarischer Sprachgebrauch bei den Moldauer Tschangos

Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 32. Jahrgang (2009)
Heft 1. 62-69.

Magyar nyelvhasználat a moldvai csángóknál

Kisebbségkutatás 18. évfolyam 4. sz. 2009. 567-575.

Moken: egy archaikus német nyelvjárás az olasz Alpokban

In: Oszetzky Éva – Józsa Judit – Tóth László (szerk.) *Az újlatin filológia aktuális kérdései a XXI. században* 201-214. Pécs: MTA Pécsi Területi Bizottsága Romanisztikai Munkacsoportja és a Pécsi Tudományegyetem Francia Tanszéke 2010.

„Mük csángóul beszélünk”. A moldvai magyar nyelvjárás

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2011.